

УДК 81'27:316.356.4

ПОНЯТТЯ ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ВІТАЛЬНІСТЬ У СОЦІОЛІНГВІСТИЦІ

Вікторія Ригованова

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов
вул. Рудакова, 25, м. Горлівка, 84626, Україна
vikatriada@yandex.ru

Розкрито ознаки змісту нового поняття соціолінгвістики «етнолінгвістична вітальність». Описано структурні параметри для вимірювання рівня вітальності мовної групи; виокремлено демографічні та статусні показники, показники інституційної підтримки для аналізу вітальності групи. Розглянуто співвіднесеність понять «вітальність» та «стійкість».

Теорія етнолінгвістичної вітальності має евристичну цінність, об'єднуючи соціолінгвістичні, культурологічні дослідження з вивченням питань соціальної психології.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна ситуація, етнолінгвістична вітальність, етнолінгвістична стійкість, мовна група.

Глобалізаційні процеси, відсутність у сучасному світі одномовних країн, і, як наслідок, прагнення держав до збереження, захисту унікальності своєї мови визначають динаміку досліджень мовних та етнічних проблем. Метою нашої статті є визначити зміст поняття «етнолінгвістична вітальність» та проаналізувати параметри вітальності мовних груп в англomовній літературі, а завдання – розглянути категорійний апарат соціолінгвістики та з'ясувати сутнісні ознаки нового поняття *етнолінгвістична вітальність*.

«Нині в Україні етнічна культура та ідентичність українського народу перебувають у кризовому стані, [...] з усього комплексу української етнічної культури залишилася лише українська мова, яка в майбутньому може бути витіснена російською, а потім англійською та іншими. [...] Отже, європейська та світова інтеграція не повинні призвести до культурної уніфікації й денационалізації українського етносу» [1: 119].

Потреба оновлення категорійного апарату соціолінгвістики

Передумовою дослідження такої соціолінгвістичної категорії, як «мовна ситуація» в Україні, стала поява комплексних не тільки описових, але й рекомендаційних робіт. До них зараховуємо колективну монографію «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом» [2], для роботи над якою об'єднали зусилля фахівці не тільки філологічних, але й соціологічних, історичних, політичних наук. Спільна робота представників різних галузей науки дала можливість виявити історичні причини виникнення неоднорідної ситуації в Україні; проаналізувати валідність сучасних опитувань щодо мовного питання в державі; визначити понятійну основу законодавства про мови в Україні із хронологічним аналізом, проблеми імплементації норм міжнародного права в національне законодавство; простежити мовне та політико-ідеологічне протистояння в державі, роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем тощо. Проводячи ґрунтовний аналіз сучасного стану мовної ситуації в Україні, автори наголошують на тому, що «мовна сфера є однією з

найважливіших суспільних сфер, не лише засобом спілкування членів суспільства, а й соціальним феноменом, у якому концентрується сама сутність історичного буття народу й індивідуального самоусвідомлення людини, найвиразнішою ознакою національної ідентичності». Водночас дослідники звертають увагу на те, що «в Україні паралельне існування найбільш поширених мов не стало джерелом суспільних конфліктів. Разом з тим, державна політика щодо регулювання мовної сфери належить до одного з полемічних політичних питань, з приводу якого періодично виникає суспільна напруга внаслідок штучної мобілізації мовних груп у прагматичних інтересах різних політичних сил» [2: 119].

В іншому дослідженні за редакцією Ю. Бестерс-Дільгер «Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз та рекомендації» [3], що є результатом проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи», представники п'яти дисциплін: антропології, мовознавства, політології, юриспруденції, соціології, оцінюючи стан співіснування української та російської мов на теренах України, зауважують, що, «як свідчать результати і масового, і фокус-групового опитування, рівень конфліктності мовних питань лишається низьким» [3: 131].

В. О. Котигоренко обстоює думку про те, що «поліетнічність України є об'єктивним, історично сформованим компонентом її суспільних реалій. Відмінності в етнічній структурі, мовних, культурно-світоглядних, геополітичних та інших орієнтаціях населення України продукують і протиріччя на ґрунті незбігу відповідних інтересів. Разом з тим, відмінною ознакою українства в усі часи була його специфічна культурна толерантність – здатність сприймати і засвоювати інші культури й світогляди. Тому кількісно переважаючий і формально визнаний титульним український етнос не є носієм асиміляційної загрози для етнічних меншин. Сучасну Україну можна визначити регіоном з порівняно низьким ступенем етноконфліктності і відсутністю антагоністичних протиріч у міжетнічних стосунках» [4: 25].

Проте в сучасних дослідженнях дедалі частіше лунають занепокоєння, що «конфліктогенний потенціал мовної проблеми в Україні досить високий» [5].

Дисертаційні роботи років незалежності демонструють активізацію наукового інтересу до особливостей взаємодії етнічного та мовного розвитку в аспектах етнодержавотворення, етнополітології, українознавства, мовознавства [6–9].

На важливості простеження взаємодії мовного й етнічного розвитку наголошує й автор навчального посібника «Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики» Г. П. Мацюк. Скажімо, на сторінках посібника читач (а це розраховано на студента) дізнається про введення мовної ознаки у зміст поняття «етнос» [10: 16–17], про зв'язок понять «мова», «самосвідомість», зокрема етнічна та національна.

Отже, на сучасному етапі розвитку соціолінгвістики науково актуальним є комплексне осмислення мовної ситуації в етномовному контексті, що дає змогу, по-перше, змодельовати співіснування двох і більше мовних спільнот, по-друге, об'єктивно визначити подальші варіанти етномовного розвитку: асиміляція, інтеграція, сегрегація чи маргіналізація, по-третє, вчасно виявити тенденції протистоянь та конфліктів і вжити заходів для культивування активної толерантності. «Зростаюча мультикультурізація національних спільнот все гостріше актуалізує проблему толерантного відношення до Іншого (Чужого), який можна виміряти у двох категоріях – «активна толерантність» – як моя свідомо позиція поваги до Іншого та «пасивна толерантність» – як вимушена необхідність «терпіти» присутність Іншого» [11: 92]. Такому описові сприяє введення до категорійного апарату соціолінгвістики популярного в міжнародній практиці поняття етнолінгвістичної вітальності.

Про зміст поняття «етнолінгвістична вітальність»

Поняття «вітальність» і «віталізм» є загальноприйнятими для філософії, біології, медицини та психології і позначають життєву силу та силу життєвої функції, наявної в організмі, від якої залежать усі вияви життя [12].

Термін *етнолінгвістична вітальність* впроваджено в колективній роботі «Language, ethnicity and intergroup relations» Howard Giles, Richard Y. Bourhis, D. M. Taylor 1977 р. [13; 14: 190]. Предмет етнолінгвістики у структурі поняття варіюється від «ставлення мовців до мови» в Е. Хаугена (Einar Haugen) до «лінгвістичної дистанції між контактними мовами» у Х. Хармана [15: 102]. Помітивши, що мовні групи можуть або розвиватися, або занепадати, що часто залежить від історичних або ситуативних причин, дослідники створили теоретичний конструкт, який встановлює таксономію структурних змінних, котрі визначають напрям взаємодії контактних мовних груп. Поняття вітальності групи уможливило осмислення соціоструктурних змінних, які впливають на силу мовної групи в мультилінгвальному оточенні. Вітальність мовної спільноти дослідники визначають як «те, що робить групу здатною функціонувати як окрема та активна колективна єдність у міжгруповій взаємодії» [13: 308]. Що більшою вітальністю характеризується група, то вірогідніше, що вона виживе і розвиватиметься як колективна єдність у деякому міжгруповому контексті. Відповідно, ті групи, що мають низький рівень вітальності можуть припинити своє існування як окрема мовна група в міжгруповій взаємодії. У наведеній нижче таблиці відображено, які соціоструктурні змінні впливають на вітальність мовних спільнот, а саме: демографічний показник, інституційна підтримка та статус.

Таблиця

Вітальність мовної спільноти (L1)		
Слабка	Середня	Сильна
<p>Демографічні показники</p> <ul style="list-style-type: none"> Кількість мовців Абсолютна кількість Рівень смертності Вікова піраміда Ендогамія/екзогамія Міжнародна трансмісія мови Еміграція Імміграція Дистрибуція мовців 1. Присутність на історично успадкованій території 2. Концентрація мови на національній/релігійній/міській території 3. Співвіднесеність кількості мовців у внутрішній групі (L1) vs. зовнішній групі (L2, L3) 	<p>Інституційна підтримка</p> <ul style="list-style-type: none"> Формальна та неформальна підтримка мови (L1) <ul style="list-style-type: none"> Освіта Державні служби Економіка ЗМІ Поліція та армія Лінгвістична географія (L1 vs. L2, L3) Культура Політичні інститути Спорт та дозволя Релігійні інститути Лідерство та системність 	<p>Статусні показники</p> <ol style="list-style-type: none"> Соціоісторичний престиж мовної спільноти щодо інших мовних спільнот Сучасний соціальний статус мовної спільноти щодо інших мовних спільнот Статус мови щодо інших мов (регіональний, національний, міжнародний) Соціоекономічний статус (національний та міжнародний рівні) Соціоекономічний статус мовної спільноти щодо інших мовних спільнот

До демографічних ознак належить абсолютна кількість членів мовної групи та їх дистрибуція в місті, регіоні та на національній території. Кількість чинників, що формують мовну групу, часто визначається одним або поєднанням декількох лінгвістичних показників: L1 як рідна мова (материнська мова) мовців групи; знання першої та другої мови; використання першої/другої мови у приватному житті, вдома чи з друзями. Кількісні показники охоплюють і рівень народжуваності, вікову піраміду, екзогамію/ендогамію, форми еміграційних та імміграційних процесів на території. Екзогамія, або доля мовно змішаних шлюбів, впливає на вітальність мовної меншості, оскільки батьки часто використовують домінуючу мову для спілкування з дітьми або вибирають цю мову для навчання. Показники дистрибуції визначають кількісну концентрацію мовців на різних частинах території, кількісну співвіднесеність із чисельністю зовнішньої групи та зайнятість/незайнятість території. Дистрибуція мовців L1 на деякій території (міській чи регіональній) безпосередньо залежить від сили внутрішньогрупових контактів, а отже, від частоти використання L1 у приватній чи публічній сфері. Що вищий показник кількості членів групи з-поміж населення, то сильніші мовні контакти і то вірогідніше, що мову меншості використовуватимуть у приватному житті. Мова меншості, кількість членів і контактів якої зростає на тій чи іншій території, може стати мовою публічного життя, використовуватися в регіональних бізнес-колах та служити засобом спілкування в регіональних держслужбах. Вітальність мовної спільноти може зазнати: 1) позитивного впливу, за умови досягнення групою статусу більшості в тому чи іншому регіоні чи політичній сфері, та 2) негативного впливу, якщо група дуже слабо розселена в місті чи регіоні. Сукупно ці демографічні показники можуть бути використані для визначення демолінгвістичних тенденцій, зокрема таких, як: збереження мови, мовний зсув, втрата мови або трансмісія L1 рідної мови в покоління. У демократичних державах демографічні показники є визначальними для мовної групи, оскільки «сила кількості» може бути використана як привід для узаконення і надання тієї інституційної підтримки групі, яку вона потребує для тягlosti покоління у мультимовному суспільстві [14: 192].

Ступінь, якого мовна спільнота досягла у формальному та неформальному представництві в суспільних інститутах, регіоні, області чи державі, визначає поняття «інституційна підтримка». Неформальна підтримка – це рівень, якого мовна меншинна група досягла як організація, що репрезентує та захищає свої мовні інтереси в державному і приватному функціонуванні: розвиненість культури, використання мови в освіті, медицині, географічних назвах. Вартий уваги той факт, що дослідники наголошують: якість лідерів, які можуть очолювати формальні та неформальні інститути як представники деякої мовної групи, істотно впливає на ступінь інституційної підтримки мовної спільноти. Відсутність якісного лідера може спричинити втрату інституційної позиції, яку набуло попереднє покоління, і позбавити можливості мати таку позицію майбутнє покоління.

Статусні показники визначають культурну й економічну активність мовної групи. У цьому аспекті корелятивним є таке соціолінгвістичне поняття, як престижність мови. До прикладу, престижність англійської мови у світі настільки потужна в соціоекономічній, науковій та культурній сфері, що багато держав вибирають вивчення англійської мови як другої з молодшої школи до університету. Престижність мови формує у членів групи позитивну соціальну ідентифікацію, що сприяє психо-

логічній мобілізації для захисту і поліпшення вітальності в державі. Відповідно, відчуття себе членом групи з низькою престижністю мови формує негативну ідентичність, що в подальшому підриває колективне бажання захищати статус окремої мовної спільноти, а це неминуче призведе до лінгвістичної асиміляції. Престижність мови деякої групи може зазнавати позитивного та негативного впливу від мовного законодавства, яке закріплює відповідний статус мови в суспільстві.

Повнота і сила названих трьох показників, що впливають на вітальність груп, визначають напрям подальшого функціонування мовної групи. Водночас науковці зауважують, що мовна група може мати слабкі показники демографічних ознак, проте сильну інституційну підтримку та яскраво виділений статусний показник, що визначатиме її вітальність як середню порівняно з тими групами, які матимуть низькі рівні за всіма показниками. Ті мовні групи, що мають сильну вітальність, здатні функціонувати як окрема колективна єдність, на відміну від тих, які мають низький показник вітальності.

Такі показники в теорії вітальності іменовано об'єктивними. Вони слугують для опису, аналізу і подальшого порівняння контактних мовних груп. Зважаючи на нестабільну позицію мовних груп у мільтикультурному світі, такі дослідження сприяють глибшому розумінню реальної ситуації.

Вивчення об'єктивної вітальності стало популярним у західній практиці для дослідження мовних груп у білінгвістичному та мультілінгвістичному середовищі. Зокрема, журнал «*Journal of Multilingual and Multicultural Development*» демонструє активізацію досліджень у цьому напрямку, один із випусків якого 2011 р. було присвячено темі етнолінгвістичної вітальності. Використовуючи теорію об'єктивної вітальності, досліджено вітальність франкофонів у Квебеку, іспанців у США, каталонців в Іспанії, басків в Іспанії тощо. Як зазначають автори статті «*Tradition and innovation in the Ethnolinguistic Vitality theory*», кількість досліджень етнолінгвістичної вітальності 1995 р. дорівнювала понад 20, а 2009-го – 144 [15: 101].

Подальше осмислення чинників, що впливають на вітальність мовної групи, приводить науковців до думки про необхідність вимірювання ставлення членів груп до вияву об'єктивних показників вітальності і своєї, і зовнішньої групи. Оцінка соціопсихологічних аспектів об'єктивної вітальності згодом виокремлюється в інший вид аналізу, так звану «суб'єктивну вітальність». Порівнюючи дані об'єктивної та суб'єктивної вітальності, часто можна помітити, що члени деякої мовної групи переоцінюють, перебільшують рівень вітальності зовнішньої групи. Така ситуація здатна сприяти формуванню стереотипів щодо іншої мовної групи та страху за існування власної групи. Для вимірювання ставлення та оцінок членів мовної групи до своєї та зовнішньої групи розроблено питальник із 60 питань (The subjective vitality questionnaire (SVQ)) [14: 191]. Варто зазначити, що кількість параметрів для вирахування вітальності варіюється в кожного дослідника, проте запропоновані в нашому огляді параметри є типовими для більшості досліджень. Ми розглянемо співвіднесеність понять «вітальність» та «стійкість», які не варто вживати синонімно.

Якщо вітальність визначається як здатність спільноти до функціонування як окремої колективної єдності, то стійкість – це здатність продовжувати своє існування як група. Так, М. Ехала наводить приклад з естонською діаспорою, що після II Світової війни активно функціонувала не тільки на локальному, але й на міжнародному рівні, відкривала школи, церкви і створювала організації. Тож вітальність цієї групи можна оцінити високо, проте культурну активність виявляє і підтримує лише

старше покоління, а загалом мовна група виявилась нестійкою через екзогамію і, як наслідок, пробою в трансмісії мови та культури між поколіннями. Отже, вітальність не є гарантом стійкості [16: 3].

Звичайно, як і будь-яка теорія, теорія етнолінгвістичної вітальності зазнала критичних зауважень, проте за 30 років свого існування три показники, запропоновані науковцям у 1977 р. для вимірювання вітальності груп, визнані валідними, а динаміка робіт за цим форматом дослідження взаємодії мовних груп визначає високу евристичну вагомість цієї теорії, що спромоглась об'єднати зусилля соціолінгвістичних, культурологічних досліджень та досліджень із соціальної психології.

1. *Плохих В. І.* Етнічна глобалізація: поняття та зміст / В. І. Плохих // Стратегічні пріоритети : [наук.-аналіт. зб. Нац. ін-ту стратегічних досліджень / [за ред. А. В. Єрмолаєв]. – 2010. – № 3 (16). – С. 113–119.
2. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
3. Мовна політика та мовна ситуація : аналіз та рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 364 с.
4. *Котигоренко В. О.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.05 «етнополітологія та етнодержавознавство» / В. О. Котигоренко. – К., 2005. – 34 с.
5. *Яворська Г.* Мовні конфлікти: штучні чи реальні : презентація [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://www.uames.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=47:v-&catid=11:2010-06-01-10-24-12&Itemid=12.
6. *Обушний М. І.* Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.05 «етнополітологія та етнодержавознавство» / Микола Іванович Обушний. – К., 1999. – 35 с.
7. *Леонова А. О.* Державна етнокультурна політика в Україні на сучасному етапі: механізми формування і реалізації : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.05 «етнополітологія та етнодержавознавство» / Алла Олександрівна Леонова. – К., 2005. – 35 с.
8. *Скляр В. М.* Еволюція етномовних процесів в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 09.00.12 «українознавство» / Володимир Миколайович Скляр. – К., 2010. – 34 с.
9. *Горбань Т. Ю.* Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ століть : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.05 «етнополітологія та етнодержавознавство» / Тетяна Юріївна Горбань. – К., 2010. – 34 с.
10. *Мацюк Г.* Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. – 212 с. – (Сер. : «Мова та соціум» ; вип. 2).
11. *Бакальчук В. О.* Толерантність до нетолерантності: проблеми протидії нетерпимості в Україні / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети : [наук.-аналіт. зб. Нац. ін-ту стратегічних досліджень / за ред. А. В. Єрмолаєва]. – 2010. – № 1/2 (14/15). – С. 92–97.
12. Віталізм : філософський словник [Електронний ресурс]. – Доступно з: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/208.
13. *Giles H.* Towards a theory of language in ethnic group relations in Language, ethnicity and intergroup relations / Ed. H. Giles / H. Giles, R. Y. Bourhis, D. M. Taylor. – London : Academic Press, 1977. – P. 307–348.

14. *Bourhis R. Y.* Group Vitality, Cultural Autonomy and the Wellness of Language Minorities in The Vitality of the English-Speaking Communities of Quebec: From Community Decline to Revival / ed. by R. Y. Bourhis, R. Landry. – Montreal ; Quebec : CEETUM, Université de Montréal, 2008. – P. 185–213.
15. *Yagmur Kutlay.* Tradition and innovation in the Ethnolinguistic Vitality theory / Yagmur Kutlay, Ehala Martin // Journal of Multilingual and Multicultural Development. – 2011. – Vol. 32: 2. – P. 101–110.
16. *Ehala Martin.* Refining the notion of ethnolinguistic vitality / Martin Ehala // International Journal of Multilingualism. – 2010. – Vol. 7, № 4. – P. 1–16.

THE NOTION ETHNOLINGUISTIC VITALITY IN SOCIOLINGUISTICS

Viktoriya Rygovanova

*Horlivka State Pedagogical Institute of Foreign Languages,
vul. Rudakova, 25, Horlivka, 84626, Ukraine
vikatriada@yandex.ru*

The article discusses the content of new sociolinguistic notion of «ethnolinguistic vitality». It describes structural parameters for measuring the vitality of language groups. The paper singles out demographic and status factors as well as characteristics of institutional support to group vitality analysis. It also reviews the correlation of the notions of «vitality» and «stability». The theory of ethnolinguistic vitality has got a heuristic value combining sociolinguistic and cultural research with studying the issues of social psychology.

Key words: sociolinguistics, language situation, ethnolinguistic vitality, ethnolinguistic stability, language group.

ПОНЯТИЕ ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ВИТАЛЬНОСТЬ В СОЦИОЛИНГВИСТИКЕ

Виктория Рыгованова

*Горловский государственный педагогический институт
иностранных языков
ул. Рудакова, 25, г. Горловка, 84626, Украина
vikatriada@yandex.ru*

Раскрыты признаки содержания нового понятия социолингвистики «этнолингвистическая витальность». Описаны структурные параметры для измерения уровня витальности языковой группы; выделены демографические и статусные показатели, показатели институциональной поддержки для анализа витальности группы. Рассмотрено соотношение понятий «витальность» и «стойкость».

Теория этнолингвистической витальности имеет эвристическую ценность, объединяя социолингвистические, культурологические исследования с изучением вопросов социальной психологии.

Ключевые слова: социолингвистика, языковая ситуация, этнолингвистическая витальность, этнолингвистическая стойкость, языковая группа.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2011

Прийнята до друку 20.10.2011